

निसर्गपूरक फार्म हाऊस कसं असावं?

अशा प्रोजेक्टमध्ये सर्वच जागा विकासासाठी न वापरता काही टक्के भाग हा पूर्णपणे निसर्गाकरता, मानवाच्या हस्तक्षेपापासून दूर ठेवणे खूप गरजेचे असते. मोठ्या जागेवरील अशा प्रकल्पात निदान १५% भाग हा निसर्गाकरता राखला जावा. हा भाग सर्व सभासदांनी मिळून राखावा, त्याचे संवर्धन शास्त्रीय दृष्टीकोनातून करावे. अशाप्रकारे निसर्गाचा योग्य समतोल राखल्यानेच 'फार्म हाऊस' संकल्पना निसर्गपूर्ण व हिरवी राहील.

- मानसी करंदीकर

साध्या सुरू असलेल्या अनिर्बंध 'फार्म हाऊस स्किम्स' निसर्गपूरक, निसर्गाच्या जवळ जाणाऱ्या होऊ शकतील? याच उत्तर पूर्णपणे नैसर्गिक नाही पण काही प्रमाणात नक्कीच 'नैसर्गिक' करता येतील. याकरता विकसकांना निसर्गाकरता काहीतरी करण्याची इच्छा असणे फार महत्वाचे ठरते. पूर्णपणे कर्मांशिल दृष्टी असलेल्यांना निसर्गाच्या जवळ जाणारे प्रकल्प वगैरे एक कविकल्पना वाटते किंवा खोटे वाटते. पण अशा प्रकल्पाचा जर सुरुवातीपासून विचार केला; त्याप्रकारे आखणी केली आणि त्यात जागा विकत घेणाऱ्या सर्वसामान्यांना योग्य प्रकारे त्यात सामावून घेतले तर एक वेगळ्या प्रकारची 'डेव्हलपमेंट' सहज शक्य आहे. फक्त जागरूकपणे आखणी होणे गरजेचे असते.

यात खूप मोठा सहभाग विकसकाचा (डेव्हलपर) असतो. कारण जमिनी घेऊन त्याची आखणी आणि विकास तेच करतात. मग सुरुवातीलाच जर पूर्ण जमिनीचे सर्वेक्षण केले तर तिथली माती, पाणी आणि जैवविविधता यांना वाचवण्याकरता काय करता येईल याचे आयोजन करता येते. या सर्वेक्षणात एखादा जिवंत झरा, दुर्मिळ ऑर्किड, एखाद्या पक्ष्याचा अधिवास, तेथे असणारे

किडे-फुलपाखरे यांच्या जागा व गरजा दोन्ही कळू शकते. श्रृंगी चुबडासारखे पक्षी खूप दिवे लावल्यामुळे बुजतात आणि मग निघून जातात. यामध्ये दुसरी योग्य जागा न मिळाल्यास नष्ट होतात. म्हणून सर्वेक्षणात सर्व वनस्पती व प्राण्यांची नोंद करणे, त्यांच्या जागा शोधणे महत्वाचे ठरते. निसर्गात: आढळणारे जिवंत झरे हा खूप महत्वाचा पाण्याचा स्रोत आहे जो माणसाला निर्माण करणे कधीच शक्य नाही. त्यामुळे असे झरे व त्याच्या आजूबाजूचा परिसर आहे तसा राखणे त्यावरून रस्ते, इमारती न करणे हे गरजेचे आहे. या प्रकारच्या अनेक नैसर्गिक, दुर्मिळ गोष्टी जतन करणे म्हणजेच निसर्ग संवर्धन. अशाप्रकारे सर्वेक्षण करून त्यानुसार आखणी करणे ही निसर्गपूरक होण्याची पहिली पायरी. ज्यामुळे निसर्गाच्या तिथे असलेल्या विविध घटकांकरता योग्य नियोजन करता येते.

अशा प्रोजेक्टमध्ये सर्वच जागा विकासासाठी न वापरता काही टक्के भाग हा पूर्णपणे निसर्गाकरता, मानवाच्या हस्तक्षेपापासून दूर ठेवणे खूप गरजेचे असते. मोठ्या जागेवरील अशा प्रकल्पात निदान १५% भाग हा निसर्गाकरता राखला जावा. हा भाग सर्व सभासदांनी मिळून राखावा, त्याचे संवर्धन शास्त्रीय दृष्टीकोनातून करावे. अशाप्रकारे निसर्गाचा योग्य समतोल राखल्यानेच 'फार्म हाऊस' संकल्पना निसर्गपूर्ण व हिरवी राहील.

यानंतरचा पुढचा टप्पा म्हणजे प्रकल्पाची आखणी. यात सगळ्यात विध्वंस करणारा घटक-रस्ते. त्यामुळे कमी लांबीचे रस्ते, जास्ती पायवाटा, एकत्रित वाहने लावण्याची सोय असे नियोजन केल्यास कमी हानी होऊ शकते. तसेच रस्ते काढताना मधे आलेला झाडोरा-वृक्ष-वेळी मूळपासून काढून रस्त्याच्या कडेने लावल्यास दुर्मिळ जातीचे संवर्धन तर होईलच आणि रस्त्यांना चांगली सावली, जैविक भिंत मिळू शकेल. त्याबरोबर रस्ता खोदताना सगळ्यात वरची १ फुटातली माती जी सर्वात सुपिक असते ती बाजूला काढून ठेवावी. तिचा उपयोग नंतर बागकामात, झाडे लावताना होतो आणि बाहेरून पुन्हा माती आणावी लागत नाही.

प्रत्येक फ्लॉटला वेगळे कुंपण असण्याची पण गरज खरे तर

नसते. नुसते जागा कुठपर्यंत आहे हे कळण्याकरता व अवास्तव सुरक्षेच्या कारणांकरता ८-१० फुटी कुंपणे करणे म्हणजे त्याकरता वापरण्यात येणाऱ्या साधनसंपत्तीचा (सिमेंट, लोखंड, तारा, दगड इ.) नाशच. त्याऐवजी झुडुपांचे जैविक कुंपण जागाही दाखवेल आणि प्राणी-पक्ष्यांना आसरा देईल. या करताच्या जाती देशी आणि औषधी असल्यास तोही फायदा मिळेल. उदा. निर्गुडी, अडुळसा, सागरगोटा, मेंदी. म्हणजेच एकदा पूर्ण प्रकल्पाच्या जमिनीला कुंपण असेल तर आतल्या लहान कुंपणाची काहीच गरज नाही.

प्रकल्पात पाण्याची नक्की गरज असते. पण वीज? कमीत कमी वीज वापरून किंवा वापरण्याकरता आयोजन करता येईल का? म्हणजे पाणी तापवण्याकरता सौर उर्जा, किंवा घरात कायमस्वरूपी दिव्याऐवजी सौर दिवा/कॅन्डिल नक्कीच वापरता येईल आणि शेतघर नैसर्गिक प्रदेशात असल्यामुळे वाऱ्याचा योग्य उपयोग केल्यास पखाही लागणार नाही. अशाप्रकारे आपल्या गरजा कमी करून इथे नक्की राहता येईल आणि वीजे करता लागणाऱ्या साधनांचा वापर कमी करता येईल.

याप्रकारे विकसकाने प्रकल्पातील जमिनी विकल्या की मग येते ती घरे बांधण्याची प्रक्रिया. आजूबाजूच्या अशा प्रकल्पाचा अभ्यास केल्यास एक खूप महत्वाचे निरीक्षण आहे की या टोलेजंग घरात मालकांऐवजी तेथे नोकर म्हणून ठेवण्यात आलेले कुटुंबच अधिक रहाते. म्हणजे ही सोय आपण आपल्या

आनंदासाठी कमी आणि त्यांना राहण्यासाठी जास्ती करतो. त्यामुळे बांधण्यात आलेल्या मोठ्या घरांमुळे निसर्गचे नुकसानच होते आणि आता तर एन. ए. करून अधिकाधिक बांधकाम व कमीतकमी मोकळी जागा, असा ट्रेड झालाय. यामुळे अर्थातच विकसक अधिक श्रीमंत आणि निसर्ग गरीब होत जातो. म्हणजेच फ्लॉटचा आकार आणि त्यावरील करायचे बांधकाम याचा सारासाय विचार आखणीत नक्कीच व्हायला हवा.

घराचे बांधकाम कमीत कमी जमिनीचे सपाटीकरण करून व्हायला हवे. जमिनीवरचे मूळचे उतार, तेथील दगड-माती यांना फार धक्का न लावता घराचे स्थान ठरवले तर आपसुकच निसर्गाकरता

माणसाचा हस्तक्षेप नसलेली जागा शिल्लक रहाते. काही विकसक जमिन विकताना ती सपाट करून देऊ असे आश्वासन देतात आणि मग मागचा पुढचा विचार न करता ती राक्षसी यंत्रे वापरून सर्व डोंगर उतारांचे उजाड-ओसाड अशा बोडक्या मातीच्या ढिगाऱ्यांमध्ये रूपांतर होते आणि मग परत ते हिरवे करण्याची खटपट सुरू होते. याची खरच गरज आहे का? घरापुरता भाग सपाट करून इतर जमिन तशीच नक्की राखता येईल.

या बरोबरच घराचे बांधकाम अधिकाधिक निसर्गाच्या जवळ जाणारे व कमीतकमी साधने-उर्जा वापरून करता येईल. याकरता बांधकाम शहरी प्रकारचे म्हणजे आर. सी. सी. स्लॅब, ज्यात सिमेंट-स्टीलचा वारेमाप वापर असतो, असे नक्कीच नसावे. तर निसर्गात मिसळून जाणारे, तेथील गावातल्या लोकांसारखे दगड-मातीचे असेल तर तिथे असण्याचे २ दिवस वेगळा अनुभव नक्कीच देतील. यात सर्वात महत्वाचे सूत्र म्हणजे तिथे आढळणारी साधने वापरून केलेले घर ज्यात बांबू हा एक जैविक पर्याय असू शकतो. बांबूचे घर तापतेही कमी आणि त्यामुळे सिमेंट सारखी बांधकाम साहित्य कमी वापरली जातात. नेहेमीच्या बांधकाम साहित्याला बांबू, दगड, चुना, माती, कौले असे पारंपारिक तसेच मातीच्या न भाजलेल्या वीटा सारखे नव्याने वापरण्यात येणारे पर्याय शकतात. हे पर्याय वापरून केलेले घर निसर्गाशी एकरूप होणारे आणि ज्याचा इकोलॉजिकल फूट प्रिंट कमी आहे असे असते.

हे सर्व झाल्यावर सगळ्यात महत्वाचा आणि आवडता भाग म्हणजे बाग. ही बाग कशी असावी? शहरी हिरवळ, शोभिवंत फुले आणि परदेशी वृक्ष यांना आपल्या इथल्या निसर्गासारखीत स्थान नक्कीच नाही. एकतर हिरवळ केल्यास वर्षभर भरपूर पाणी आणि योग्य खतांची सोय करायला लागते. म्हणजेच परत अधिक श्रीमंत आणि निसर्ग गरीब होत जातो. म्हणजेच फ्लॉटचा आकार आणि त्याच्या फायदा काहीच नाही. फक्त दृष्टीसुख-माणसाला. मग खूप मोठी हिरवळ करण्यापेक्षा एखादा छोटासा आपल्या वापरापुरता हिरवळीचा तुकडा पुरेसा होतो. त्याचप्रमाणे भोवतालचे तापमान योग्य राखण्यासाठी जेवढे वृक्ष महत्वाचे असतात, ते काम शोभिवंत फुलांच्या ताटव्याने किंवा

झुडुपांच्या रांगेने नक्कीच होत नाही. त्यामुळे आपल्या इथले हवामान, जमिन, डोंगर उतार यांचा विचार करता जास्तीत जास्त जमिनीवर वृक्ष असणे गरजेचे आहे. हे वृक्ष लावताना नर्सरीत सहजी मिळणाऱ्या आणि माहिती असलेल्या गुलमोहर, नीलगिरी, सुरु, सिल्व्हर ओक, नीलमोहर अशा परदेशी जातींपेक्षा आपल्या मातीशी, इथल्या प्राण्यांशी नाते सांगणाऱ्या पळस, बहावा, करंज, सावर, पांगारा, बीजा अशा देशी झाडांचाच वापर व्हायला हवा. जर वनस्पतींची निवड योग्य असेल तर पुढची जीवसाखळी सहज तयार होते. त्यामुळे बाग करताना, झाडे लावताना ती स्थानिकच असावीत हे नक्की. तसेच बागेच्या आखणीमध्ये कमीतकमी फरशा असलेले भाग व जास्ती मातीचा किंवा झाडांचा भाग असावा. जर खूप जास्त फरशा लावल्या तर जमिनीत पाणी मुरण्याचे प्रमाण अतिशय कमी होते आणि पावसाचे पाणी वाहून जाणे वाढते. याचा विपरीत परिणाम जमिनीखालील पाण्याच्या पातळीवर होतो आणि स्रोत आपसुकच कमी होत जातात. त्यामुळे बागेमध्ये शक्यतो सिमेंटचा वापरच नको.

सुंदर दिसणारी फुलझाडे मन प्रसन्न करतात पण त्यातील काही वनस्पती आपल्याच जैवविविधतेला मारक ठरतात. अशा वनस्पती मुद्दाम लावणे नक्कीच टाळता येईल. याची काही उदाहरणे म्हणजे केशरी फुलांचे कॉसमॉस, टणटणी, रानमाती, ज्यांचा प्रसार आपल्या मोकळ्या भागांवर, डोंगरावर खूप प्रमाणात व्हायला लागलाय. त्यामुळे नव्याने त्यांची लागवड व प्रसार नक्कीच टाळूयात.

शेतघर/फार्महाऊस विकसित करताना निसर्ग राखण्यासाठी हे काही मुख्य मुद्दे आहेत. निदान यांचा विचार करून विकास केल्यास १००% नाही पण काही प्रमाणात निसर्गाची होणारी हानी आपल्याला नक्कीच टाळता येईल. मग आता आपण किंवा आपल्या संपर्कातील कोणीही अशी जमिन घेतल्यास त्यांना निसर्गानुरूप त्यांचा विकास करण्यासाठी नक्कीच आवाहन करूयात. निसर्ग टिकवणे, वाढवणे आपल्याच हातात आहे आणि निसर्गपूरक विकासाचे ते साध्य होऊ शकेल!

